

İÇİNDEKİLER

GİRİŞ.....	7
------------	---

1. BÖLÜM

NOMADİK PASTORALİZM VE DEVLET

EVİRİMCİ YAKLAŞIMLARIN ÖTESİNDE:

BİR ÜRETİM BİÇİMİ OLARAK NOMADİK PASTORALİZM	19
--	----

Nomadik Pastoralizm: Üretim ve Hareket	20
--	----

Nomadik Pastoralizme Yerleşik Topluluklardan Bakmamak	28
---	----

ORTA ASYA'DA NOMADİK PASTORALİST DEVLET OLUŞUMUNA

YÖNELİK TEMEL TEZLER.....	34
---------------------------	----

Devlet Oluşumunda Bağımlılık Yaklaşımları	37
---	----

Devlet Oluşumunda Krize Yönelik Yaklaşımlar.....	52
--	----

Devlet Oluşumunda Yerleşiklik Vurgusuna Karşı Eleştirel Yaklaşımlar	59
---	----

HAREKET VE MEKÂN İLİŞKİSİ BAĞLAMINDA NOMADİK PASTORALİST

TOPLULUKLARDA DEVLET OLUŞUMU	66
------------------------------------	----

Hareketin Devlet ile İlişkisi	68
-------------------------------------	----

Hareketin Düzenlenmesi: Siyasal Alan ve Mülkiyet	72
--	----

Nomadik Pastoralist Topluluklarda Hareket Mekân Devlet İlişkisi	79
---	----

BÖLÜM DEĞERLENDİRMESİ	87
-----------------------------	----

2. BÖLÜM

GÖKTÜRKLERDE DEVLETİN OLUŞUMU VE YAPISI

GÖKTÜRKLERDE DEVLETİN OLUŞUM DİNAMİKLERİ.....	92
---	----

Orta Asya'da Hakimiyet: Hun-Han İkililiğinden Göktürklerle

Kaynak ve Otlak Mücadelesi	94
----------------------------------	----

Hun-Göktürk Sürekliliğinde Nomadik Pastoralist Devletin Yapısı.....	103
Nomadik Pastoralist Bir Devlet Olarak Göktürkler	109
NOMADİK PASTORALİZM ÇERÇEVESİNDE GÖKTÜRK DEVLETİ	119
Göktürklerde Maddi Düzenin Temeli Olarak Nomadik Pastoralizm.....	121
Göktürklerde Hakimiyet, Savaşçılık ve Ticaret	126
Göktürklerde Devlet Oluşumunda Akrabalık İlişkilerinin Aşılması.....	135
GÖKTÜRKLERDE DEVLET OLUŞUMU	144
Göktürk Devleti Öncesi Durum ve Dağınık Bozkır	
Toplulukların Düzenlenmesi	145
Devletin Oluşumunu Çöküşle Kavramak:	
Doğu Göktürk Devleti'nin Yıkılışı	154
Kağan Bey Mücadelesi: Mülkiyet, Ülüş ve Otlaklardaki Düzen.....	162
SONUÇ.....	179
KAYNAKÇA	189

GİRİŞ

Devletin oluşumu ve yapısına ilişkin ilgili literatürde, devlet genel olarak yerleşik topluluklar üzerinden Avrupa merkezci bakış açıları ile değerlendirilerek açıklanmaya çalışılmaktadır. Yerleşik olmayan toplulukların oluşturduğu karmaşık siyasal yapıların niteliği de yerleşik topluluklara ait olduğu kabul edilen parametrelerin varlığı veya yokluğuna indirgenmektedir. Bu çerçevede nomadik pastoralist toplulukların oluşturduğu karmaşık yapılar çoğunlukla göz ardı edilmektedir. Yerleşikliğe ait parametrelere sahip olmayan nomadik pastoralist topluluklar marjinalleştirilerek istikrarsız, zamansız ve kabilevi topluluklar olarak değerlendirilmekte ve devlet oluştursalar bile yalnızca yerleşik toplulukların oluşturduğu devletlerin kötü birer yansıması olabilecekleri kabul edilmektedir (Barfield, 1989, s. 8, 2023, s. 118; Khazanov, 2015, s. 226). Devlet oluşumunun yerleşiklik üzerinden şekillendirilmesi ve nomadik pastoralist toplulukların oluşturduğu devletlerin yerleşik toplulukların birer yansıması ya da gölgesi olarak değerlendirilmesi, nomadik pastoralist devletlerin özgül oluşum süreçlerinin göz ardı edilmesine neden olmaktadır. Nitekim devlet; bu anlayışlar doğrultusunda kendine özgü yapısı ve işleviyle, dışsallıklarla etkileşim halinde varlığını sürdüren toplumsal örgütlemenin özgül bir biçimini yansıtan mekanizma olarak (Claessen & Skalkin, 1978, s. 4) kavranamadığında nomadik pastoralist toplulukların oluşturduğu devletlerin anlaşılması da zorlaşmaktadır.

Diğer taraftan nomadik pastoralist toplulukların kendi tarihselliğinden ayrı olarak yalnızca yerleşik toplulukların çizdiği şablonlar doğrultusunda değerlendirilmesi devlet kuramları açısından da verimsiz bir tartışmanın oluşmasına neden olmaktadır (Krader, 1978, s. 105). Bu nedenle, nomadik pastoralist toplulukların oluşturdukları devletlerin yerleşiklerle karşılaştırma yoluyla devlet olup olmadıklarının ya da ne kadar devlet olduklarının ortaya konulmaya çalışılması anlamlı bir çaba değildir. Nitekim nomadik pastoralist devletlerin nasıl devlet oldukları sorusunun cevabını aramak devletin oluşumu tartışmalarına nitelikli bir katkı sağlamak açısından daha önemlidir (Honeychurch, 2014, s. 312; Nelson, 1995, s. 614). Belirtilen yaklaşım doğrultusunda çalışmada, nomadik pastoralist toplulukların kabilevi, ilkel ya da barbar olarak tanımlanmasına karşı çıkan ve bu toplulukların kendi tarihsel, toplumsal ve siyasal dinamikleri çerçevesinde değerlendirilmesi gerektiğini vurgulayan, eleştirel literatür temelinde bir çerçeve oluşturulmaktadır. Çalışmada eşitlikçi akrabalık ilişkileri temelinde yapılan genellemelerin, nomadik pastoralist toplulukların karmaşık siyasal örgütlenme biçimlerini açıklamakta yetersiz kaldığı savunularak; nomadik pastoralist toplulukların kendi dinamiklerini, tarihsel özgünlüklerini ve örgütlenme yapılarını temel alan bir değerlendirme çerçevesi geliştirilmesi amaçlanmaktadır.

Bu doğrultuda nomadik pastoralist toplulukların oluşturduğu yapıların devlet olarak kabul edilmesi için öncelikle devlet oluşum tartışmalarının modern devlete ilişkin kavramlardan uzaklaşarak değerlendirilmesi gerekmektedir. Nitekim kapitalizm öncesi devlete ilişkin çıkarımlar yapılırken devlet, kapitalizm öncesi topluluklar açısından değerlendirilmeli ve döneme ilişkin tarihsel bağlam içerisinde anlaşılmalıdır. Bu çalışmada devlet, artının düzenlenip dağıtılmasını siyasal egemenlik, zor ve toplumsal bölümlenmeyle bir sistem

dahilinde yürüten; akrabalığa dayalı toplulukların ötesine geçerek, kapsamlı toplumsal işlevleri üstlenen bir yapı olarak kavramsallaştırılmaktadır. Nomadik pastoralist toplulukların oluşturduğu devlet de kapitalizm öncesi toplumsal mülkiyet ilişkilerinin nomadik pastoralizme özgü gelişiminin bir örneğini sunmaktadır. Toplumsal mülkiyet ilişkileri her toplumda olmakla birlikte tekil eylemlilik üzerinde temel kısıtları oluşturmaktadır. Kapitalizm öncesi bir devlette toplumsal mülkiyet ilişkileri, kaynakların ve rollerin bir topluluk içinde nasıl dağıtıldığını ve sürdürüldüğünü belirlemektedir. Kapitalizm öncesi devlet, bu ilişkileri ekonomi dışı zor yoluyla sürdürmekte ve yeniden üretmektedir (R. Brenner, 2008, s. 58). Bu bakış açısı, nomadik pastoralist devletleri kendilerine özgü mekanizmalarla diğer kapitalizm öncesi devletlerde olduğu gibi kaynakların kontrolü ve dağıtımını üzerinden tarihsel olarak konumlandırarak değerlendirilmesine olanak sağlamaktadır. Nomadik pastoralist devletleri kapitalizm öncesi devleti oluşturduğu kabul edilen maddi kalıpların içerisine yerleştirmek nomadik pastoralist toplulukların devletliğini dışlayan parametrelerden de uzaklaşmasını sağlamaktadır.

Kapitalizm öncesi topluluklarda üretim biçimi ne olursa olsun artı doğrudan üreticilerden ekonomi dışı yollarla elde edildiği için devlet de bu artığı elde etme sürecinde üretim biçimi değişse de temelde aynı rolü üstlenmektedir. Bu doğrultuda devlet, farklı üretim biçimleri ile farklı görünümlere bürünse de ekonomi dışı artığın elde edilmesi ve paylaşılması sürecinde bu ilişkinin siyasal olarak yeniden üretilmesini sağlamaktadır (Anderson, 2023, ss. 348-349; Krader, 1978, ss. 104-105). Nomadik pastoralist devletler de her ne kadar yerleşik devletlerden oluşumları ve yapıları itibarıyla farklı olsalar da artıya el koyma, siyasal egemenlik ve mülkiyet ilişkilerinin nomadik pastoralizme özgü işlerliğine sahiptirler. Ancak nomadik pastoralist devletlerin kapitalizm öncesi devletler olarak

değerlendirilmesi gerekliliğini belirtmek nomadik pastoralist toplulukların diğer kapitalizm öncesi üretim biçimlerinden farklı yapısını göz ardı etmek anlamına da gelmemektedir. Buradaki temel yaklaşım kapitalizm öncesi devletlerde yer alan artığa el koyma, siyasal egemenlik, dağıtım ve mülkiyet ilişkilerinin kendine özgü biçimlerde nomadik pastoralist devletlerde var olup olmadığının sorgulanmasıdır. Bu nedenle nomadik pastoralist devletlerin; tarihsel bağlamda ekonomik, siyasal ve toplumsal yapıların içkinliği hesaba katılarak, toplumsal pratikler, üretim ve siyasal egemenlik ilişkileriyle bağlantılı bir kavram olarak değerlendirilmesi gerekmektedir.

Bu çalışma özelinde de nomadik pastoralist bir devlet olarak Orta Asya bozkırlarında hüküm sürmüş olan Göktürk Devletleri (552-744), nomadik pastoralist üretim biçiminden doğmuş toplumsal pratikler ve bu toplumsal pratiklerin bir ürünü olarak oluşmuş ve dönüşüme uğramış yapılar olarak değerlendirilmektedir. Çalışmada, Türklerde, Hunlardan beri devam eden ondalık sistemin, kaynakların dağıtımı ve siyasal birikimi birlikte var eden esnek yapıyla ilişkili olduğu ortaya konulmakta ve nomadik pastoralizme özgü bir süreklilik doğrultusunda bu yapı Göktürk Devleti'nin tarihselliğinde aranarak, Türklerde devlet oluşumunun nomadik pastoralist niteliği tartışılmaktadır. Buradan hareketle çalışmada, Türkler özelinde nomadik pastoralist devletin oluşumu olgusu, Hunlardan itibaren izlenebilen nomadik pastoralizme özgü bir süreklilik çerçevesinde ele alınmaktadır. Bu bağlamda, tarihsel veriler günümüz coğrafi sınırları esas alınarak mekânsal olarak değerlendirilmiştir. Bu tarihsel süreklilik içinde, Orta Asya'da Göktürkleri değerlendirirken nomadik pastoralizmi salt hayatta kalma dürtüsüyle uygulanan basit bir ekonomi biçimi olarak kabul etmek ve toplumsal pratiklerden bağımsız değerlendirmeye tabi tutmak Türklerin karmaşık örgütsel yapısının anlamlandırılmasını zorlaştırmaktadır. Türklerin

oluşturduğu devletlerde pastoral üretim ve hareketlilik kapitalizm öncesi yerleşik topluluklardaki tarımsal ürün üretimine benzer şekillerde siyasal güç tarafından şekillendirilmekte ve dönüştürülmektedir. Bu nedenlerle bu çalışma, Türklerde devletin oluşumu ve yapısının nomadik pastoralist yaşamın maddi koşulları ile bu koşullardan doğan mülkiyet biçimlerinin siyasal egemenlikle doğrudan ilişkili olduğu varsayımından hareket etmektedir.

Yerleşik topluluklara özgü bakış açılarıyla çerçevelenen yaygın devlet oluşum yaklaşımları, devleti mekân üzerinde yoğunlaşmayı temel alarak kavramsallaştırma eğilimindedir. Bu çerçevede, nomadik pastoralist topluluklar genellikle krizlere, dış baskılara ya da yerleşik toplulukların sunduğu fırsatlara tepki veren periferik topluluklar olarak tasvir edilmektedir. Bu çalışmada, nomadik pastoralist topluluklardaki hareketliliğin, devlet oluşumu açısından bir engel olarak görülmesine dayanan yerleşikliğe özgü indirgemeci yaklaşımlara karşı çıkılmaktadır. Çalışmada, hareketliliğin mülkiyet ile ilişkili olarak siyasal örgütlenme biçimlerini şekillendiren bir unsur olduğu savunulmakta ve siyasal egemenlik ve kaynakların kontrolü arasındaki ilişkinin çok boyutlu ve bağlamsal olarak değerlendirilmesi gerekliliği öne sürülmektedir. Buradan hareketle çalışmada, yerleşikliğe ait bakış açılarının ürünü olan devlet oluşum yaklaşımlarına karşı temel bir soru ortaya konulmaktadır: Bir devlet mekân üzerinde yoğunlaşmadan var olabilir ve varlığını sürdürebilir mi ve eğer var olabilirse, burada siyasal olan nasıl oluşur? İlgili bağlamda, yerleşikliğe ait bakış açılarının aksine hareketin, devlet olmanın karşıtı değil, ekonomik ve coğrafi farklılaşmanın bir gerekliliği olarak örgütlemenin farklı bir biçiminin temeli olduğu varsayımına dayanıldığında, nomadik pastoralist topluluklarda devletin mekân üzerinde yoğunlaşmadan, hareketliliğe rağmen değil,

hareketlilik sayesinde hareketliliğe özgü koşullarla ortaya çıktığının öne sürülmesi mümkündür.

Bu doğrultuda, Orta Asya Türk devletlerinde devletin yapısı; paylaşım ve yeniden dağıtım ekseninde bozkıra özgü gelişen ve değişen siyasal ve toplumsal yapıyla açıklanmaya çalışılmaktadır. Türklerde pastoral kaynakların elde edilmesi, pastoral kaynakları üreten toplulukların düzenlenmesi ve pastoral kaynakları sağlayan otlakların dağıtımı, devletin oluşumu ve yapısı ile doğrudan bağlantılı olmaktadır. Bu bakımdan bu çalışmada, Orta Asya'da altı ve sekizinci yüzyıl tarih aralığında Türklerin oluşturduğu devletlerde devletin oluşumu ve yapısı; kaynaklar üzerindeki kontrol ve otlaklar üzerindeki mülkiyet ve paylaşım ilişkileriyle birlikte değerlendirilmektedir.

Bu çalışma, Türk devletlerinin örgütlenme yapısı yerleşik topluluklara kıyas yoluyla anlamlandırılmaktan ziyade özellikle geçmiş bozkır devletlerinden gelen ondalık sistem dahilinde ülüş yapısıyla yeniden dağıtım ve siyasal birikim ekseninde süreklilik ve esneklik çerçevesinde ele alınmaktadır. Dolayısıyla Orta Asya'nın nomadik pastoralist topluluklarının literatürde yaygın olarak yer alan şekliyle kendilerine has üretim ilişkilerinin siyasal sonuçlarından bağımsız bir değerlendirmeye tabi tutularak yerleşik toplulukların etkisi olmadan karmaşık örgütlenme yapılarını kuramayacaklarına yönelik yaklaşım sorgulanmaktadır. Nitekim, tarihten günümüze yansıyan toplumsal ilişkilerin ve toplumsal pratiklerin yok sayılarak tek bir boyut çerçevesinde değerlendirmeye tabi tutulması, belirli bir bağlam içerisinde toplulukları ve toplulukların oluşturdukları devlet ya da yönetsel yapıların anlamlandırılmasını zorlaştırmaktadır. Bu yaklaşımlar doğrultusunda bu çalışma; altıncı ve sekizinci yüzyıl tarih aralığında varlığını sürdürmüş Göktürklerin temelde hareketlilik olmak üzere nomadik pastoralizme dayalı toplumsal pratiklerinin siyasal egemenlik ve mülkiyet ilişkileriyle ilgisini anlamaya çalışarak